

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

ЛІТВІНОВА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

СПІВРОБІТНИЦТВО ВИХОВАТЕЛЯ ТА ВИХОВАНЦІВ
ЯК ОДНА З УМОВ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків - 1993

Робота виконана в Одеському державному педагогічному інституті ім. К.Д.Ушинського

Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор ХМЕЛЮК Р.І.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
професор, член-кор. АПН України
ШЕВЧЕНКО Г.П.

кандидат педагогічних наук,
доцент ГРИНЬОВА В.М.

Провідна установа: Криворізький державний педагогічний інститут

Захист дисертації відбудеться "16" квітня 1993р.
о 13 год. на засіданні спеціалізованої ради К.ІІЗ.24.02
у Харківському державному педагогічному інституті ім.Г.С.Сковороди /310168, Харків, вул.Блюхера, 2 /.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського державного педагогічного інституту ім.Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано 13 березня 1993р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради *С.Т.Золотухіна* С.Т.ЗОЛОТУХІНА

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00802914 (0)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У всебічному розвитку школяра особливу роль грає моральне виховання. Особистість пов'язує з іншими людьми безліч своєрідних стосунків, серед яких важливе значення мають моральні, тому, що вони є регулятором поведінки, пронизують всі види людської діяльності. Як Амос Коменський писав, що "майбутнє століття буде таким, якими зараз виховуються його майбутні громадяни". Найскладніше завдання сьогодення - прищепити молодому поколінню моральні ідеали, які б стали реальною силою, здатною підняти і відновити зміст життя - "ути діяльним, свідомим, роботязим, оптимістом, розуміти, що все взаємопов'язане: ми й наше майбутнє.

На моральний розвиток особистості також впливає і середовище, в якому вона виростає. В процесі спілкування підростуче покоління запозичує досвід дорослих, засвоює моральні знання про принципи, норми, правила поведінки. Серед умов, які забезпечують моральне виховання учнів, важливе місце має повноцінний шкільний колектив, що являє собою складну систему з багатством різноманітних суспільних відносин, в які включається особистість. В цих стосунках опосередковуються всі впливи, які спрямовані на особистість учня.

Моральне виховання - двобічний процес. З одного боку - це впливові дії вихователів, які вони виконують за допомогою різних засобів і методів, а з іншого боку - відповідні дії вихованців, їх різноманітна діяльність, в ході якої вони виявляють свої знання про моральні цінності, свої моральні почуття, своє ставлення до моралі, що має прояв в діях, зчинках, поведінці. Тому ми маємо говорити про взаємодію вихователя й вихованців в

процесі морального виховання. Термін "взаємодія" в педагогіці виступає як протилежність категорії "вплив". Поняття "взаємодія" в педагогічній теорії символізує взаємовплив, взаємозміну, цінносний облік між суб'єктами процесу виховання.

Відносини співробітництва педагога з учнями завжди включають в себе орієнтацію вчителя на особистісні новоутворення, врахування і прагнення вихователя включати учнів в реальну життєдіяльність, що дозволяє створити умови для такого виховного процесу, який націлений на "завтрашній день" розвитку дитини, випереджає цей розвиток, керує ним, активно формує людину як особистість. Співробітництво дозволяє ставити дитину в нове положення помічника і товариша вчителя в різних справах і заняттях, а вихователіві бути для нього взірцем і другом. Це перетворює виховання у природний процес, дозволяє дитині відчувати себе не об'єктом виховання, а повноправним учасником колективного життя.

Проблема взаємодії вчителя й учнів, вихователя й вихованців знайшла своє відображення в педагогічній науці. Взаємодію розглянуто на різних рівнях, в контексті різних видів діяльності та спілкування, проаналізовано її освітні та виховні можливості, визначено умови, за яких ці можливості можуть бути реалізовані.

В роботах Ю.П.Азарова, Т.К.Ахали, Н.А.Березовіна, Т.С.Буторіна, О.В.Киричука, Т.М.Мальковської, Н.Ф.Маслової, Р.Х.Шакурової та інших дослідників розглядаються різні аспекти впливу стилю діяльності вчителів на сформованість ділових її особистісних якостей учнів, на їх емоційне самопочуття, на моральний розвиток особистості дитини. Дослідники типізували тільки зовнішні прояви, а саме спосіб педагогічного впливу на учнів. Проте в відповідних концепціях окремі аспекти, сторони взаємодії розглядаються найчастіше поза зв'язком і залежністю один від одного. Моральні сто-

сунки формуються перш за все в практичних формах товариського співробітництва: в досягненні спільних цілей, керуванні та підпорядкованості, розподілу та узгодження функцій, допомозі один одному, контролі, підведенні підсумків. Моральна спрямованість кожного з вказаних елементів і визначає стиль стосунків.

Ми ж зацікавилися взаємодією вихователів і вихованців, співробітництвом, не тільки зовнішнім, але й внутрішнім, яке характеризується взаєморозумінням, проникненням в духовний світ один одного. Необхідність саме такого дослідження пов'язана з певною обставиною: по-перше, в організації творчої взаємодії вихователів і вихованців приховані резерви підвищення якості усієї учбово-виховної роботи, по-друге, багато педагогів, особливо початківців, недостатньо орієнтовані в організації такої взаємодії, яка сприяє саморозвитку їх вихованців. Звідси прагнення до товариських відносин з дитячим колективом і окремими учнями відбувається стихійно, шляхом спроб і помилок.

Недостатнє розроблення цієї проблеми в науці і потреби шкільної практики зумовили її актуальність і вибір теми нашого дослідження: "Співробітництво вихователя та вихованців як одна з умов морального виховання старших школярів". Вибір вікової групи зумовлений складністю і специфікою роботи по моральному вихованню старшокласників та недостатністю наукових досліджень в цій галузі.

Мета дослідження - наукове обґрунтування та практична перевірка позитивного впливу співробітництва між вчителем і учнями на моральне виховання старшокласників.

Об'єкт дослідження - процес морального виховання учнів старших класів.

Предмет - фактори, які визначають взаємодію вчителя з учнями.

ми в процесі морального виховання.

У дослідженні була висунута наукова гіпотеза: взаємодія вчителя з учнями буде істотно впливати на процес формування моральних якостей учнів, якщо вона визначається відносинами творчого співробітництва і взаєморозуміння.

Відповідно до поставленої мети і сформульованої гіпотези в дослідженні вирішувались такі завдання:

1/ на основі теоретичного аналізу проблеми виявити фактори, які визначають успішну взаємодію вихователя і вихованців;

2/ визначити механізм впливу взаємодії між вчителем і учнями на виховання моральних якостей школярів;

3/ визначити рівень готовності вчителів до співробітництва з учнями;

4/ провести аналіз даних, одержаних в процесі формуючого експерименту, дати практичні рекомендації по їх реалізації в практику.

Теоретичною основою дослідження є діалектичний підхід до розуміння людини, суті й закономірностей її розвитку, а також гуманний підхід до дитини. Вихідними позиціями для дослідження були основні положення загальнолюдської етики.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань та перевірки вихідних положень було використано такий комплекс методів: історико-генетичний; теоретичного аналізу та синтезу; педагогічного спостереження; масовий збір інформації /анкетування, інтерв'ю; бесіди/; метод незалежних характеристик, педагогічний експеримент; математичні методи обробки експериментальних даних.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають в теоретичному обґрунтуванні факторів, які зумовляють успішну взаємодію вчителя з учнями; розробленні критеріїв визначен-

ня рівней готовності вчителів до співробітництва з учнями. На основі уточнення поняття "педагогічне співробітництво" дано порівняльну характеристику протилежним типам взаємодії вихователя з вихованцями.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що одержані наслідки експериментальної роботи підтвердили теоретичні припущення. Розроблена методика та зміст дослідження показали, що організація співробітництва вихователя й вихованців значно підвищує ефективність морального виховання учнів, зокрема формування певних моральних якостей школярів. Результати дослідження можуть бути використані в практиці роботи шкіл, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, а також при читанні педагогічних дисциплін в вузі.

Вірогідність наслідків дослідження забезпечувалась адекватністю застосованих методів до мети та завдань роботи, а також підтвердилась під час впровадження в практику основних висновків.

Апробація та впровадження наслідків дослідження. Дослідження проводилось з 1987 по 1992 рік на базі Одеського пединституту. До експерименту було залучено 53 вчителів і майже 200 учнів 10-11 класів шкіл міста Одеси /СП № 31, 56, 79, 103/.

Матеріали дослідження доповідались та обговорювались на педагогічних радах середніх шкіл, в яких проводився експеримент, на щорічних науково-практичних конференціях ОПІ ім.К.Д.Ушинського, а також на регіональній конференції молодих вчених півдня України /1989р./, на республіканській конференції в Кривому Розі /1990р./, а також знайшли відображення в науково-методичних публікаціях.

На захист виносяться:

І. Фактори, які зумовлюють співробітництво вчителя та учнів в учбово-виховному процесі.

2. Методика діагностики: а/ рівней готовності вчителів до співробітництва з учнями; б/ сформованості моральних якостей школярів.

3. Методика виховання моральних якостей учнів на основі творчої взаємодії вчителя і учнів.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Логіка дослідження та його зміст зумовили структуру дисертації, яка складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури та додатку.

У вступі обгрунтовано проблему дослідження та її актуальність, визначені об'єкт, предмет, гіпотеза, завдання, теоретичні основи та методи роботи, розкривається наукова новизна та теоретична й практична значущість одержаних результатів, шляхи їх впровадження в практику.

В першому розділі "Теоретичні основи педагогіки співробітництва" дано аналіз стану проблеми в психолого-педагогічній літературі та порівняльну характеристику авторитарної педагогіки й педагогіки співробітництва; розглянуті фактори, які зумовляють співробітництво вихователя й вихованців, а також особливості формування моральних якостей у старшокласників.

Проблему морального виховання школярів досліджують багато вчених. В їх роботах приділяється увага різним її аспектам. Так, Мар'єнко І.С., Павлов Ю.В., Строков Ю.П., Гавриловець К.В., Жулкевська Г.В., Зоц В.М. та ін. розглядають моральне виховання через призму досвіду моральних відносин. Васильєва З.І. - з позицій моральної спрямованості. Д.М.Гришин розглядає моральне виховання як взаємодію об'єктивних і суб'єктивних факторів морального впливу. Проблема індивідуального вікового підходу в моральному

вихованні розглядаються В.І.Гурінін, Д.І.Водзінським, І.М.Захаровою та ін.

Проблема взаємовідносин в процесі морального виховання знайшла своє відображення в потоці досліджень різних проблем колективного виховання і самовиховання /Л.Ю.Гордін, В.М.Коротов, В.Т.Ліхачов, Л.І.Новікова/. Моральні відносини як зміст виховного процесу досліджені Д.І.Водзінським, А.І.Дуловим, Б.Т.Кімом, І.С.Мар'єнко, А.П.Сидельковським та ін. Педагогічні основи співробітництва педагогів і учнів, виховних відносин в колективі розкриті Ю.П.Азаровим, В.М.Коротовим, Т.М.Мальковською, А.В.Мудриком, М.П.Щетініним та ін. В їх роботах показана динаміка позиції педагога в виховному процесі, розглянута суть цілеспрямованої виховної взаємодії, охарактеризовані особливості виховної діяльності педагога, визначені основні завдання, які він вирішує в позакласній роботі з учнями. Великий практичний матеріал дає досвід українських педагогів /П.Киричев, С.Ковалів, І.Кравченко, О.Маковой, К.Попович та ін./.

Аналіз цих робіт свідчить про те, що педагогічне співробітництво вихователя і вихованців як одна з умов морального виховання учнів не було ще предметом спеціального дослідження.

В роботах А.В.Мудрика, В.О.Кут'єва та ін. розглядаються різні типи взаємодії вчителя та учнів. Ми вирішили зупинитися на двох протилежних: авторитарному і демократичному, тобто педагогіці впливу і педагогіці взаємодії або педагогіці співробітництва. Проводячи порівняльну характеристику цих двох типів педагогічного спілкування, ми дійшли до висновку, що тільки педагогічне співробітництво може сприяти повному розкриттю внутрішніх потенціалів особистості, яка проходить процес розвитку, тому що педагогічне співробітництво - це така спільна творча діяльність вихователя та вихованців, в процесі якої на основі повної довіри і взаєморозу-

міння відбувається: розвиток всіх моральних і інтелектуальних можливостей дитини, і метов якої є формування активної, гармонійно розвиненої особистості.

В дисертації були визначені фактори, які зумовляють таке співробітництво:

1/ Підготовленість вчителя, наявність системного уявлення про об'єкт своєї діяльності:

а/ теоретична підготовка, яка передбачає знання основних законів і закономірностей педагогічного процесу;

б/ володіння методами і прийомами впливу на колектив, окремого учня;

в/ вміння вибирати оптимальну стратегію і тактику взаємодії;

г/ вміння знаходити нестандартні методи, оригінальні шляхи вирішення проблем, які виникають.

2/ Психологічна готовність до співробітництва з учнями як суб'єктами педагогічного процесу:

а/ знання вікових й індивідуальних особливостей учнів;

б/ наявність комунікативних здібностей.

Всі ці фактори в процесі спілкування і спільної діяльності створюють атмосферу взаєморозуміння, довіри, поваги, доброзичливості і стимулюють успіхи вчителя та учнів або, навпаки, недотримання їх створє конфліктні стосунки, недовіру, заважає спільній діяльності. В дослідженні розглянуті особливості формування у старшокласників правдивості, відповідальності, скромності, колективізму, було виявлено, що вони мають місце, але проявляються не-систематично.

Метов другого розділу "Дослідницько-експериментальна робота по визначенню впливу співробітництва вихователя та вихованців на моральне виховання учнів" була експериментальна перевірка і

доведення позитивного впливу співробітництва вчителя з учнями на формування вказаних моральних якостей старших школярів.

Перший етап експерименту мав діагностичний характер. Метою його було визначення рівня готовності вчителів до співробітництва з учнями. Було виділено 4 рівні готовності: високий, достатній, середній, низький. В результаті діагностичного зрізу було виявлено повну відсутність високого рівня, у 38% вчителів - достатній, у 42% - середній, у 20% - низький рівні. Відповіді на питання анкет показали незадовільний стан професійної підготовки вчителів до творчої взаємодії з учнями, а також професійну непридатність деяких вчителів.

Діагностика реального співробітництва вчителів і учнів проводилась в двох різних групах: в першій школярі охарактеризували таке співробітництво на достатньому рівні, в другій - нижче середнього. Класний керівник першої групи учнів діагностувався достатнім рівнем готовності до співробітництва з школярами; другий - низьким. Таким чином, було встановлено, що рівень реального співробітництва в класному колективі прямо пропорціональний рівню готовності вчителя до такого співробітництва.

Для визначення ступеня впливу рівня співробітництва вихователя з вихованцями на формування моральних якостей особистості ми провели роботи з трьома класними колективами, а у їхніх класних керівників спостерігали різні рівні готовності до співробітництва з учнями. В усіх класах було проведено диспути з метою виховання моральних якостей. Суть і характер проведення диспутів були абсолютно різними в кожному класі.

В класах, де домінував авторитарний стиль педагогічного спілкування, проведення диспуту перетворилось або в лекцію вчителя, або в читання рефератів /ІО-В, ІІ-В СШ № 103/.

А в класі /II-Б/, де вчитель мав достатній рівень готовності до співробітництва, вони були своєрідними уроками колективізму, де в суперечці йшов спільний пошук істини.

Для перевірки внутрішнього розуміння понять "колективізм", "чесність", "скромність", "відповідальність" учнями запропонували асоціативний тест. Аналіз результатів показав, що глибоке розуміння проблеми, серйозний і діловий підхід до питань тесту спостерігався в учнів II-Б класу. В II-В і II-Б тези мали інфантильний і поверховий характер, який свідчив про недостатнє розуміння учнями суті понять.

Проведена робота дала змогу зробити висновок про те, що моральна виховність учнів знаходиться в прямому зв'язку з відносинами, які склалися між вихователями і вихованцями.

На другому етапі створювались такі умови, за яких співробітництво між учителем і учнями перетворювалось би з зовнішнього у внутрішнє, розробляли такі виховні взаємодії, в яких учень з пасивного об'єкту перетворювався в пошукувача. Щоб виховати конкретні моральні якості включали учнів в реальні життєві ситуації, насичені таким моральним змістом, який приводить до спрямованого розвитку необхідних якостей.

Першою ситуацією стало самоврядування учнів в своєму колективі. Було створено гурток /клуб/ англійської мови. Суть виховного впливу діяльності клубу проявилась в неможливості для учнів поганого виконання своїх обов'язків, в умінні ставити цілі, так організувати і спрямувати власну діяльність, щоб досягти більш високих результатів як в діяльності клубу, так і в стосунках між собою і з вчителями. Суть роботи вчителя тут полягала в тому, що, навчаючи учнів суспільній роботі, педагог поступово передавав їм, збільшуючи масштаб, функції керівництва, організації і виконання

справ в клубі. В ході роботи гуртка було виявлено такі позитивні тенденції: школярі почали діяти більш злагоджено і організовано в складних ситуаціях, не сперечалися, коли розподіляли обов'язки, раділи успіхам кожного, допомагали новим учням, щиро засмучувались при невдачах товаришів. Простежувались тенденції розвитку колективізму, відповідальності при виконанні своїх обов'язків, дбайливого відношення до оточуючих, прагнення прийти на допомогу, якщо треба, приймали на себе обов'язки інших членів клубу.

Другою ситуацією, яка забезпечувала б реальну можливість взаємодії вихователів і вихованців на основі товариського співробітництва, була організація зустрічі в КВВ ІО-х і ІІ-х класів. В склад команд входили і учні, і вчителі, які в цих класах викладали. Така діяльність включала учнів в нові стосунки з учителями, ставила їх в положення партнерів, дозволяла реалізувати потребу в самостійності. Роль педагогів полягала в прагненні прийти на допомогу, в готовності навчити тому, що знаєш, що необхідно діям, в самовідданості загальній справі.

Відносини співробітництва створювались з спільної участі учнів і вчителів в одній команді КВВ. Характерною була позиція щирої зацікавленості педагога в успіху учнів, що схияло до учителя. Мало місце явище переносу: поважачи вихователя за те, що той проявляє щирий інтерес до його інтересу, учень приймав його вимоги. Мало місце співробітництво, як забезпечення рівноправного спілкування і як "ініціативи двосторонньої", що передбачало обмін ініціативами, рівновагу ініціатив вчителя і учнів.

Третьою ситуацією, в якій з повній мірі на основі співробітництва вчителів і учнів виховувались моральні якості, була підготовка учнями шкільного свята "День Вчителя". Старшокласники

самостійно підготували програми і провели свята. Підготовка його сприяла накопиченню у них знань про своїх вчителів, розвиток шанобливого відношення до педагогічної професії і викладачів. Саме свято викликало відповідні теплі почуття у вчителів, сприяло зросту взаємозацікавленості, поваги, довіри в стосунках між вихователями і вихованцями. Співробітництво тут виступало як взаємний зв'язок, який складає єдиний процес. Такий зв'язок став джерелом взаєморозуміння між вчителями і учнями, взаємовпливу їх один на одного.

Проведене дослідження показало, що в колективі, де панує взаєморозуміння, повага і справжнє творче співробітництво між вихователями і вихованцями, виростають люди вільні, сильні, які проявляють непримиримість до лиха, обману, лицемірства.

В результаті повторного заміру відмітили, що вказані моральні якості старшокласників значно поліпшились /до експерименту - у 38%, після нього в експериментальних класах - у 93% учнів, в контрольних - у 60%/, а у вчителів підвищився рівень готовності до співробітництва з учнями /таблиця № I/.

Таблиця № I

Рівні готовності вчителів до співробітництва з учнями

високий		достатній		середній		низький	
до експер.	після експер.	до експер.	після експер.	до експер.	після експер.	до експер.	після експер.
—	5%	38%	43%	42%	37%	20%	15%

Оформованість моральних якостей учнів

якості	правдивість		відповідальність		скромність		колективізм	
кількість учнів	до експер.	після експер.	до експер.	після експер.	до експер.	після експер.	до експер.	після експер.
в %	40%	95%	40%	93%	37%	90%	35%	95%

Була визначена величина залежності, кореляції між формуванням моральних якостей особистості і характером взаємодії. Коefіцієнт кореляції був високим - 0,9, що є підтвердженням нашої гіпотези.

В ході експерименту дійшли висновку, що необхідно забезпечити поступовість в формуванні вказаних моральних якостей старшокласників. Тому робота в цьому напрямку повинна здійснюватись і в учбовому процесі.

Висновки.

1. В процесі дослідження встановлено, що педагогічне співробітництво - це така сумісна діяльність вихователя та вихованців, в процесі якої на основі повної довіри і взаєморозумінні відбувається розвиток моральних та інтелектуальних можливостей учнів, і метою якої є формування активної, творчої особистості. Вказані основні компоненти педагогіки співробітництва.

2. Визначені фактори, за яких співробітництво вчителя і учнів істотно впливає на моральне виховання учнів:

- організація учбово-виховного процесу як сумісної діяльності рівноправних партнерів;
- відношення педагога до дітей, ґрунтоване на розумінні і розкритті потенціальних можливостей учня, на прагненні допомогти йому. Формує у дітей готовність активно співробітничати з педа-

гогом, що сприяє встановленню контактної взаємодії учителя з учнями, встановленню духовної спільності між вихователем і вихованцями;

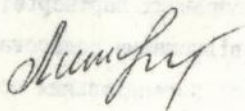
- наявність у вчителя високих моральних якостей, в першу чергу тих, які він хоче сформувати і розвинути у своїх учнів.

3. Виявлена залежність між зовнішнім і внутрішнім характером співробітництва.

4. Розроблені: а/ методика діагностики рівней готовності вчителів до співробітництва з учнями, та сформованості моральних якостей школярів; б/ рекомендації для вчителів щодо організації співробітництва як на уроці, так і позакласній роботі.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Роль особистого прикладу вчителя в моральному вихованні школярів //Формування готовності майбутніх вчителів і методистів дошкільних закладів до виховання дітей. Методичні рекомендації. Одеса, 1988. - С.7-10.
2. Критеріальний підхід до діагностики готовності вчителів до співробітництва з учнями //Формування особистості радянського вчителя. Тези доповідей науково-практичної конференції "Педвуз і проблеми сучасної загальноосвітньої школи. Кривий Ріг, 1990.-С.74-76.
3. Діагностика готовності вчителів до взаємодії з учнями //Педагогічна освіта: підготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. - Випуск 2,- Москва.- 1991.

Підписано до друку 10.03.1993р. Формат паперу 60x84 1/16.
Папір типографський. Друк офсетний. Умовно-друков. листів 1.
Облік-вид. лист 1,25. Тираж 100. Замовл. № 112.

Тіп.ХііТа, 310050, м.Харків, 50, майдан Фейєрбаха, 7.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

... of the
... ..
...

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

[Handwritten signature]

465482

AB 27.043

AB 27.043